

Vakıflar Dergisi

Yıl: Haziran 2020 • Sayı: 53

VAKIFLAR DERGİSİ

Yıl: Haziran 2020 - Sayı:53 - Hakemli Dergidir. Haziran ve Aralık olmak üzere yılda iki kez yayınlanır.

TÜBİTAK ULAKBİM
Sosyal Bilimler Veri Tabanı (SBVT) tarafından taranmaktadır.

Sertifika No: 16651

ISSN: 1011-7474

e-ISSN: 2564-6796

Sahibi

Vakıflar Genel Müdürlüğü Adına
Burhan ERSOY

Yayın Koordinatörü
Rifat TÜRKER

Sorumlu Yazı İşleri Müdürü
Mevlüt ÇAM

Yayın Yönetmeni
Mehmet KURTOĞLU

Editörler

Hüseyin ÇINAR, Fatih MÜDERRİSOĞLU

İngilizce Editörü

Miyase KOYUNCU KAYA

Tashih

Hasan DEMİRTAŞ

Dergi Sekreteryası

Hasan DEMİRTAŞ

Yayın Kurulu

Prof.Dr. Mehmet BULUT	İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi
Prof. Dr. Hüseyin ÇINAR	Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi
Prof.Dr. Yılmaz KURT	Ankara Üniversitesi (Emekli)
Prof.Dr. Mehmet ÖZ	Hacettepe Üniversitesi
Prof.Dr. Ali YILMAZ	Uşak Üniversitesi
Doç.Dr. Miyase KOYUNCU KAYA	Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Fatih MÜDERRİSOĞLU	Hacettepe Üniversitesi
Dr. Murat YILMAZ	Ahmet Yesevi Üniversitesi

Yayın Danışma Kurulu

Prof. Dr. Mahmut AK	İstanbul Üniversitesi
Prof. Dr. Enver ÇAKAR	Fırat Üniversitesi
Prof.Dr. Abide DOĞAN	Hacettepe Üniversitesi
Prof. Dr. Géza DAVID	Macar Bilimler Akademisi
Prof. Dr. Abdullah EKİNCİ	Harran Üniversitesi
Prof. Dr. Özer ERGENÇ	Bilkent Üniversitesi
Prof.Dr. Suraiya FAROQHI	İbn Haldun Üniversitesi
Prof.Dr. Zekeriya KURŞUN	Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi
Prof. Dr. Mahmut KAYA	İstanbul Üniversitesi (Emekli)
Prof.Dr. Yunus KOÇ	Hacettepe Üniversitesi
Prof.Dr. İlber ORTAYLI	MEF Üniversitesi
Prof. Dr. Hüsrev SUBAŞI	Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi
Prof.Dr. Eugenia KERMELİ ÜNAL	Hacettepe Üniversitesi
Prof.Dr. Aysıl TÜKEL YAVUZ	Orta Doğu Teknik Üniversitesi (Emekli)
Prof.Dr. Bahaeddin YEDİYILDIZ	Hacettepe Üniversitesi (Emekli)
Prof. Dr. Musa YILDIZ	Ahmet Yesevi Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Vefa ÇOBANOĞLU	İstanbul Üniversitesi
Dr. Rhoads MURPHEY	Birmingham Üniversitesi (Emekli)
Evanjeila BALTA	Ulusal Yunan Araştırma Vakfı / Yunanistan
Mehmet Çetin	Araştırmacı

Yayın ve Danışma Kurullarındaki isimler unvan ve soyadına göre alfabetik olarak sıralanmıştır.

Dergimize gönderilen yazılar, önce yayın kurulunca incelenir ve uygun bulunanlar, değerlendirilmek üzere alanında çalışması ile tanınmış iki hakeme gönderilir. Hakemlerin isimleri gizli tutulur ve raporlar beş yıl süreyle saklanır. Dergide çıkan yazılar kaynak gösterilerek iktibas edilebilir. Yayınlanan yazı, belge ve fotoğrafların her türlü hukuki sorumluluğu yazarına aittir.

Yazışma Adresi:

T.C.
Vakıflar Genel Müdürlüğü Kültür ve Tescil Daire Başkanlığı
Vakıflar Dergisi Atatürk Bulvarı. No: 10 06050 Ulus / ANKARA / TÜRKİYE
Tel: (0312) 5096000 - Faks: (0312) 324 47 22
e-posta: vakiflardergisi@vgm.gov.tr - web: www.vgm.gov.tr

İÇİNDEKİLER / CONTENT

Yahya Paşa'nın Üsküp'teki Vakıfları 9 Waqfs of Yahya Pasha in Skopje Mehmet İnbashi	9
Mülkiyet Bakımından Silistre Sancağı'nda Değirmenler (XVI. ve XVII. Yüzyıllar)29 The Mills in Silistre Sanjak in terms of Ownership (XVI. and XVII. Centuries) Ahmet Köç	29
1576 Numaralı Defter Örneğinde Ruûs Defterlerinin Vakıf Atamaları Açısından Önemi47 The Importance of Ruûs Books for Waqf Assignment; The Case of Book Number 1576 Ülkü Yancı	47
1766 Tarihli Bir Hamam Defterine Göre İstanbul Vakıf Hamamları67 Istanbul Waqf Hammams According to a Hammam Survey Dated 1766 Ahmet Yaşar	67
Hurufat Defterlerine Göre Vakıf Kurumlarında Yaşanan Sıkıntılar: Adıyaman Vakıfları Örneği101 Troubles in Waqf Institutions According to the Hurufat Registers: The Case of Adıyaman Wagfs Muhammet Nuri Tunç	101
Hurufat Defterlerine Göre 17. ve 18. Yüzyıllarda Gercanis'de (Refahiye) Bulunan Vakıf Eserler115 The Waqf Monuments in Gercanis (Refahiye) in the 17th and 18th Centuries According to the Hurufat Registers Funda Naldan	115
Tanzimat Sonrasında Siverek'teki Vakıflar Ve Mahkemelere Yansıyan Problemleri133 Waqfs in Siverek After The Tanzimat and Their Problems Reflected in The Courts Ekrem Akman	133
19. Yüzyılda Karamanoğlu Mehmet Bey Camii ve Vakfı147 The Karamanoğlu Mehmet Bey Mosque and Waqf in 19th Century Sefa Alp - Selahattin Satılmış	147
Amasya Bayezit İl Halk Kütüphanesi'ndeki Mecmû'a-i Ed'iyeye Ve Tasvirleri163 Majmu'a Al-Ad'iyaya and Its Illustrations in Amasya Bayezit Province Public Library Hayrunnisa Turan - Zeynep Er	163
Gaziantep Geleneksel Hamamlarının Belgelenmesi Ve Koruma Önerileri181 Documentation of Gaziantep Traditional Baths and Protection Recommendations Emine Ekinci Dağtekin	181
İstanbul'da Kentsel Hafızanın Devamlılığı: Pantokrator Manastırı İle Süleymaniye Külliyesi'nin Karşılaştırılması ..199 Continuity of Urban Memory in Istanbul: Comparison of Pantocrator Monastery and Suleymaniye Complex İlknur Türkoğlu	199
Hak Temelli Yaklaşım Bağlamında Vakıfların Sosyal Yardımları: Ankara ve İstanbul Örnekleri221 Social Assistances of Wagfs in the Context of Right-Based Approach: The Cases of Ankara and İstanbul Hicran Atatanır	221
Tarihçe-i Ayasofya247 History of the Hagia Sophia Mevlüt Çam - Beyhan Hacıömeroğlu	247
Kitabiyât265 Book Review	265
Hasan Demirtaş, Hacı Bektaş Velî Dergâhı Ziyaretçi Defteri (1921- 1925)266 Yılmaz Kurt	266

Hurufat Defterlerine Göre Vakıf Kurumlarında Yaşanan Sıkıntılar: Adıyaman Vakıfları Örneği*

Muhammet Nuri Tunç**

Öz

Vakıfların sahip olduğu iktisadî ve toplumsal özellikler Osmanlı toplum ve iktisadî yapısında vakıfların önemli bir yer teşkil etmesini sağlamıştır. Vakıfların iktisadî ve toplumsal konularla olan girift ilişkisi, iktisadî ve toplumsal konularda meydana gelen her gelişmeden vakıfların da etkilenmesine neden olmuştur. 17. ve 18. yüzyıllarda Osmanlı Devleti'nde görülen idarî, iktisadî ve toplumsal sıkıntılar, bu durumun bir sonucu olarak vakıfları ziyadesiyle etkilemiş ve vakıf sisteminde birtakım sıkıntılar ortaya çıkmıştır. Vakıfların müsadere sistemine karşı koruma kalkması olarak görülmesi, mîrî arazilerin vakfa dönüştürülmesi, vakıf gelirlerine ve vakıf kurumlarındaki görevlilerin vazifelerine müdahale edilmesi gibi olumsuzluklar vakıf müessesesiyle ilgili en çok rastlanan sıkıntılardır. Bu çalışma ile 17. yüzyıl sonlarından 19. yüzyıl ortalarına kadar Adıyaman'da bulunan vakıf kurumlarında yaşanan sıkıntılar ve sıkıntılarının boyutları tespit edilmeye çalışılmıştır. Adıyaman'daki vakıf kurumlarında yaşanan sıkıntılar içerisinde vakıf görevlilerine ve vakıf gelirlerine müdahale, vakıf görevlilerinin görevlerinde ehil olmaması, görevlerini kötüye kullanması veya görevlerini terk etmeleri gibi olumsuzluklar yer almaktadır.

Anahtar Kelimeler: Hurufat defterleri, vakıflarda bozulmalar, Adıyaman, vakıf.

Troubles in Waqf Institutions According to the Hurufat Registers: The Case of Adıyaman Waqfs

Abstract

The economic and social characteristics of the waqfs provided them an important place in the Ottoman society and economic structure. The intricate relationships of waqfs with economic and social issues led them to be affected by every development occurring in economic and social issues. In the 17th and 18th centuries, the administrative, economic and social problems in the Ottoman Empire affected the waqfs as a result of this situation and some problems emerged in the waqf system. The most common problems related to waqf institutions are the fact that they were seen as a protection shield against the confiscation system, the conversion of miri lands to waqf, the intervention to the revenues of waqfs and the services of employees in waqf institutions. In this study, it has been tried to determine the problems and their dimensions experienced in waqf institutions Adıyaman from the late 17th century to the mid-19th century. Among the problems experienced in the waqf institutions in Adıyaman, the problems such as intervention to the revenues and employees of waqf, incompetence of waqf employees, abusing or abandoning their duties are included.

Keywords: Hurufat Registers, deteriorations in waqfs, Adıyaman, waqf.

* Bu çalışma, "Hurûfât Defterlerine Göre 18. Yüzyılda Vakıf Kurumlarında Yaşanan Sıkıntılar: Adıyaman Vakıfları Örneği" başlığıyla 30.10.2018/03.11.2018 tarihinde düzenlenen IVth International Academic Research Congress'te sunulmuş olan bildirinin genişletilmiş halidir.

DOI: <https://doi.org/10.16971/vakiflar.531363>

Makalenin Türü / Article Type: Araştırma Makalesi / Research Article

Makalenin Geliş Tarihi / Received Date.: Şubat 2019 / February 2019

Makalenin Kabul Tarihi / Accepted Date: Şubat 2020 / February 2020

Makale Rapor Durumu: Makale iki akademisyen hakemin inceleme raporları doğrultusunda yayınlanmıştır.

Article Report Status: The article was published as a result of the review reports of two academic referees.

** Dr., Öğretmen, Milli Eğitim Bakanlığı, mu.nu.tunc@gmail.com; ORCID: 0000-0001-6693-6758

Giriş

Vakıfların içtimaî hayatı ilgilendiren dinî, ilmî, sıhî, imarî gibi pek çok konuda çeşitli hizmetler gördüğü örneklere sıklıkla rastlanır. Osmanlı arşivlerinde yer alan çok sayıdaki vakfiyeden vakıfların Osmanlı toplum hayatında üstlendiği rolleri tespit etmek mümkündür. Vakfiyelerde yer alan şartlar incelendiğinde vakıfların “kızların çeyiz masraflarının karşılanması, ihtiyaç sahiplerinin gıda ihtiyaçlarının (ekmek, meyve gibi) karşılanması, ahalinin vergi yükünün karşılanması, kale mürettebatının ihtiyaçlarının karşılanması, borçlu olup borcunu ödemeye gücü olmayanlara yardım edilmesi, iflas edip hapse düşenlerin kurtarılması, ahalinin ulaşım sıkıntılarının giderilmesi (köprü, gemi, kayık tedariki), askerin teçhizi, dullara ve ihtiyarlara elbise yardımı yapılması, ahalinin su ihtiyacının karşılanması (hatta yazları soğuk su temini), kuşlara kuş sarayları yapılması, kölelerin azat edilmesi” gibi çok daha teferruatlı toplumsal ihtiyaçların karşılanması noktasında önemli roller üstlendiğine şahit olunmaktadır.¹

Osmanlı toplum yapısında bu derece önemli roller üstlenmiş olan vakıflar, sahip oldukları iktisadî potansiyel bakımından Osmanlı malî sistemi içerisinde gelirlerin önemli bir kısmını oluşturur. 16. yüzyılın başlarında, Osmanlı Devleti, gelirlerinin %12'ye yakın bir kısmını vakıflara ayırmış görünmektedir (Barkan, 1953: 247). 1530-1540 yılları arasında tutulan tahrirlere göre Anadolu Eyaleti'nden elde edilen toplam gelirin %17'si vakıflara aittir. Bu dönemde söz konusu gelirin önemli bir kısmı ile Anadolu Eyaleti'ndeki 45 imaret, 342 cami, 1055 mescit, 110 medrese, 626 zaviye ve hangâh, 154 muallimhane, 1 kalenderhane, 1 mevlevîhane, 2 dârülhuffaz, 75 büyük han ve kervansaray işletilmekte ve 121 müderris, 3.756 imam ve hatip, müezzin ile 3.299 şeyh, şeyhzâde, kayyum, talebe veya mütevellîye maaş verilmektedir. Elbette, bu sayılar icmal tahrirlere yansıyan kısmı olup, bundan çok daha fazla vakfın kurulmuş olması kabildir. Anadolu Eyaleti'ndeki vakıfların gelirleriyle ilgili benzer durum diğer vilayetler için de söz konusudur. Karaman vilayetinde %14, Rum vilayetinde %15.7, Halep ve Şam vilayetlerinde %14, Rumeli'nde %5.4 ve Adıyaman'ın da dahil olduğu Zülkadriye vilayetinde %5 oranında vakıf gelirlerinin olduğu görülür (Barkan, 1953: 241-243).

Osmanlı toplum hayatında ve iktisadî yapısında bu derece öneme sahip olan vakıf müessesesinin, devletin siyasi, idari, askeri, iktisadi ve toplumsal mekanizmaları ile güçlü bağları bulunur. Vakıfları, devletin sosyal hayatta üstlenmesi gereken rolleri üstlenmesi bakımından, hükümdarların “erk” paylaşım araçları olarak görmek mümkündür (Turgut, 2015: 58-60). Vakıf müessesesinin, devletin içinde bulunduğu şartlardan ve gelişmelerden etkilenmesi kaçınılmaz olduğundan, 17. ve 18. yüzyıllarda vakıf müessesesinde de birtakım olumsuzlukların zuhur ettiği görülür. Vakıf kurumlarında yaşanan bozulmalar;

1. Tımar toprakların yani mîrî arazilerin vakıf haline getirilmesi,
2. Evlatlık/zürrî vakıfların yaygınlaşması,
3. Vakıfların *gayrimenkul* olma şartının kalkması,
4. Mukataa, icâreteyn ve gedik sistemlerinin suistimal edilmesi,
5. Vakıf kurumları: İnşa, bakım ve tasfiye.

şeklinde sıralanabilir (Alkan, 2007; 4-5). Vakıf müessesesiyle ilgili ortaya çıkan bu bozulma ve sıkıntılar içerisinde, vakıfların işleyişle birlikte toprak rejiminde ve devlet gelirlerinde sıkıntılara sebep olan gelişmeler, dönemin bazı devlet adamları ve düşünürleri tarafından da fark edilmiş ve dile getirilmiştir. Koçi Bey; liyakatsiz kişilerin devlete ait arazileri mülk edindiğini, daha sonra da bu arazileri vakfederek kendilerine ve evlatlarına gelir kapısı haline getirdiklerini; devlete hizmet etmiş, fetihlerde yer almış asil hak sahiplerinin ise, gelir kapısından mahrum kaldıklarını belirterek mevcut bozulmuşluğa dikkat çekmiştir.²

1 Kunter (1938: 122-127). Vakıfların üstlendiği rollerle ilgili bk. Yediıldız (1982a: 10; 1982b: 29; 1988: 405-406); A.H. Berki (1965: 12-13); Ş. Berki 1965: 85).

2 *Koçi Bey Risâlesi* (1985: 79-80); Vakıf müessesesinde yaşanan sıkıntıların evveliyatı da bulunmaktadır. Daha Fatih zamanında tımar sisteminin aleyhine olmak üzere vakfedilen mîrî arazinin devlet gelirlerine zararı görülmüş ve mîrî arazinin vakıflaştırılmasının (irsâdî vakıf) önüne geçmek amacıyla bu tür vakıflar kapatılmıştır. Bu doğrultuda yaklaşık 20.000'den fazla köy ve mezraa tımarlı sipahilere dağıtılmıştır. Bk. İnalçık (2003: 533); Ancak II. Bayezid döneminde bu vakıflar tasarruf sahiplerine iade edilmiş ve yeniden yaygınlaşmasının önü açılmıştır. Bk. Alkan (2007: 72).

Osmanlı Devleti'nin vakıf medeniyeti özelliği göstermesi, yaygın kabul görmüş bir durum olmakla birlikte, 17. ve 18. yüzyıllarda vakıf sayısında yaşanan artışın, vâkıfların kendilerini, ailelerini ve mallarını koruma altına alma amacından kaynaklandığı konusunda yaygın bir görüş bulunur. Söz konusu yüzyıllarda ailevî (zürri) ve yarı ailevî vakıflarda görülen artışla müsadere sisteminde görülen artış birlikte düşünüldüğünde, bu görüşe hak verilebilir. 17. ve 18. yüzyıllarda kurulan vakıflar içerisinde, ailevî ve yarı ailevî vakıfların yaklaşık %80 gibi büyük bir kısmı oluşturması ve vâkıfların da yaklaşık %75'inin askerî sınıftan kişiler olması vakıfların kurulmasında müsadere endişesinin olduğu kanaatini güçlendirir.³ Askerî kökenli kişilerin vakıflar tesis ederek servetlerini koruma altına alma düşüncesi, Osmanlı Devleti'nin idarî, iktisadî ve içtimâî sıkıntılar yaşadığı bir döneme rastlar. Hazineadaki nakit ihtiyacını karşılamak amacıyla 17. ve 18. yüzyıllarda yaygın bir şekilde başvurulmuş müsadere uygulamasında; görevi sırasında vefat eden, görevinden azledilen veya idam edilen devlet memurlarının servetine devlet tarafından el konulmuştur. Devlete göre bu kişiler servetlerini buldukları makam sayesinde elde ettiklerinden, sahip oldukları servet de hazine-i mîrîye ait olmalıydı. İşte bu sebeple askerî sınıf mensupları, müsadere ihtimaline binaen sahip oldukları mallarının bir kısmını kurdukları vakıflara tahsis ediyorlardı. Şeriat dairesinde kurulmuş olan vakıflar, devletin şer'î hükümlerini ihlal etmeyeceği için koruma altındaydı (Selçuk, 1965: 23-24). 17. ve 18. yüzyıllarda ailevî ve yarı ailevî vakıflarda görülen büyük artış, her ne kadar müsadere kurtulmak algısına neden olmuşsa da bu tür vakıfların yapılmasındaki gaye sadece müsadere kurtulmakla izah edilemez. Zira ailevî vakıfların oluşturulmasında vâkıfların başka gerekçelerle hareket ettiği durumlar da söz konusu olmaktadır. Vâkıfların ailevî ve yarı ailevî vakıflar kurmalarında, miraslarının şeriat kaideleri dışında kendi tercihleri doğrultusunda pay edilmesini sağlamak; mal ve mülklerini vefatlarından sonra hibeden, hacizden ve diyetten muhafaza etmek; miraslarını evlatları arasında dilediği gibi pay etmek; mal ve mülkünün dağılmasını önlemek ve böylece ailesinin nüfuz ve gücünü muhafaza etmek gibi gayelerle hareket ettikleri de görülür (Yüksel, 1992: 408).

İlk dönem İslam vakıflarında örnekleri görülmeyen ve sonraki dönemlerde ortaya çıktığı anlaşılan ailevî vakıflar, Osmanlı Devleti döneminde de özellikle 17. yüzyıldan sonra yaygınlaşmaya başlamıştır. Bu dönemde vâkıfların, vakfiyeleri düzenlemeleri konusunda daha rahat hareket edebilmeleri sayesinde doğrudan veya dolaylı, toptan veya kısmî, açık veya gizli bir şekilde aile menfaatlerini koruyabildikleri düşünülmüştür (Yediyıldız, 1982: 9). Örneğin 1726 yılında Urfa'da büyük bir dersane, müderrisin konaklayacağı bir ikametgâh, talebeler için ikişer kişilik dokuz oda, bir Kuran mektebi ve bir havuz gibi müstemilattan müteşekkil bir medrese yaptıran Şeyh İbrahim bin Kasım, bu medresenin işleyişi için dokuz bahçe, bir kavaklık, on yedi dükkan, 25.300 adet asma ağacı bulunan dört tarlasını, 700 zeytin ağacı bulunan zeytinliği ve üç çiftliğini vakfetmiştir. Şeyh İbrahim bin Kasım, kurmuş olduğu bu medresenin vakfiyesinde, mütevelli, müderris, vâiz, şeyhülkurra gibi görevlilerin kendi çocukları arasından tayin edilmesini ve çocuklarının birbirlerinin yerine bu görevlere gelebileceklerini şartlar arasında zikretmiştir (Yediyıldız: 1982: 29-30).

Vakıf müessesesinde görülen bu bozulma ve sıkıntılar yanı sıra vakıf görevlilerine ve vakıf gelirlerine yapılan müdahalelerden veya vakıf görevlilerinin bizzat kendilerinden kaynaklanan birtakım sıkıntıların da yaşandığı görülür. Vakıf görevlilerinin görevlerini hakkıyla yerine getirmemeleri, görevlerini ve şehri terk etmeleri, liyakatsiz kişiler olmaları gibi durumlar vakıf görevlilerinden kaynaklanan sıkıntılar içerisinde en sık rastlananlarıdır. Vakıflara müdahaleler neticesinde yaşanan sıkıntılar ise daha çok iki şekilde gerçekleşmiştir. Bunlardan ilki vakıf kurumlarındaki görevlilerin görevlerine müdahale etme ve görevi ele

3 17. yüzyılda kurulmuş olan vakıfların %23'ü ve 18. yüzyılda kurulmuş vakıfların %18'i hayrîdir. Buna mukabil 17. yüzyıldaki vakıfların %33'ü ve 18. yüzyıldaki vakıfların %7'si ailevîdir. Ailevî ve hayrî vakıf oranlarındaki bu düşüşe rağmen yarı ailevî vakıfların sayısında artış söz konusudur. 17. yüzyıldaki vakıfların %43'ü ve 18. yüzyıldaki vakıfların %75'i yarı ailevî vakıflardır. Yarı ailevî vakıf oranındaki bu artışla birlikte 17. ve 18. yüzyıllardaki vâkıfların yaklaşık yarısı vakfetmiş oldukları mal ve mülklerinin tevliyyetini (mütevelli vazifesini) kendilerine veya evlatlarına şart koşmuşlardır. Yine söz konusu yüzyıllarda vâkıfların yaklaşık %75'i askerî kökenli kişilerdir. Bk. Yüksel (1992: 409-411).

geçirme girişimleridir. İkincisi ise, vakıf geliri olan arazi, bağ, bahçe gibi gelir birimlerinde menfaat elde etmeleridir (Tunç, 2019a: 319-320). Vakıf kurumlarıyla ilgili yaşanan bu olumsuz hadiseler, vakıfların ve vakıf görevlilerinin sahip olduğu birtakım özelliklerle ilgilidir. Devletin vakıflara ve vakıf kurumlarındaki görevlilere yaklaşım tarzı ve bunlara tanıdığı ayrıcalık ve yetkiler, toplum nezdinde vakıf kurumlarında görevli olmayı cazip hale getirmiştir. Vakıf kurumlarını cazip hale getiren bir diğer etken ise, vakıfların sahip olduğu iktisadi potansiyeldir. Vakıfların bu cazibesi, vakıf kurumlarına ve vakıf kurumlarındaki görevlilere karşı hukuk dışı müdahaleleri de beraberinde getirmiş ve bu müdahaleler vakıf kurumlarında sıkıntıların yaşanmasına neden olmuştur. Vakıflara müdahale edilmesi neticesinde yaşanan sıkıntıların yanı sıra vakıf kurumlarında görevli olan kişilerden kaynaklanan sıkıntılara da sıklıkla rastlanır. Vakıf görevlilerinin, vâkıfın şartlarına veya şer'î hükümlere riayet etmemesi, vakıftan menfaat elde etme çabası içinde olması, toplumsal ve ahlakî kaidelere uymaması bu sıkıntıların genel sebepleri arasında sayılabilir.

Vakıf kurumlarında yaşanan sıkıntılar Şer'îyye Sicilleri, Mühimme Defterleri, Şikayet Defterleri, Ahkâm Defterleri gibi arşiv kaynaklarına yansımakla beraber, vakıf kurumlarında yaşanan bu sıkıntılarla ilgili kronolojik ve istatistiksel veriler sunan en önemli kaynak Hurûfât Defterleri'dir.⁴ Vakıflar Genel Müdürlüğü Vakıf Kayıtları Arşivi'nde bulunan Hurûfât Defterleri, 206 adet defterden oluşmakta olup bu defterlerde, vakıf kurumlarındaki görevliler, mahkeme görevlileri ve esnaf yöneticileriyle ilgili bilgilere ulaşmak mümkündür. Bu defterlerde, kazaların isimleri Arap harflerinin alfabetik sırasına göre dizilmiş ve vakıf bilgileri de ilgili kazanın adının altına kayıt tarihi sırasına göre yazılmıştır. Defterler "hurûfât" ismini bu özelliğinden alır (Alkan, 2010: 825; Beyazıt, 2013: 39-40). İlgili kazanın altında yer alan atamalar belli bir kaideye göre yazılmıştır. Atamayla ilgili kararda;

- Atamanın yapıldığı tarih,
- Atama yapılan kurumun hangi kazada yer aldığı,
- Atama yapılan kurumun kazada hangi mahallede veya köyde/mezrada yer aldığı,
- Varsa daha önceki görevlinin ismi ve görevden neden ayrıldığı veya alındığı,
- Atanan kişinin alacağı ücret miktarı veya gönüllü olduğu bilgisi,
- Görevden ayrılma, alınma veya göreve yapılan atamanın gerekçesi,
- Atanacak kişide aranan özellikler,
- Kadı veya naibin arzı,
- Şeyhülislamın işareti veya kadıaskerin i'lamı,

gibi bilgilere yer verilmektedir. Atamayla ilgili kararda yukarıda zikredilen hususların tamamına ve bazen ayrıntılı bir şekilde yer verilebildiği gibi atama kararı bazen de çok daha sade bir şekilde birkaç kelime ile izah edilebilmektedir (Tunç, 2019b: 49).

Hurûfât Defterleri, 17. yüzyılın sonlarıyla 19. yüzyılın ortalarına kadarki dönemde Osmanlı taşrasındaki mahalle, saray (konak), cami, mescit, han, hamam, çeşme, mektep, medrese, zaviye, türbe, şifahane, imarethane, gasilhane, çarşı, pazar, mahkeme binası gibi dinî, sosyal, hukukî ve iktisadî kültür öğeleriyle ilgili çok değerli bilgiler içermektedir. Bunun yanı sıra taşradaki dini kurumlar, eğitim kurumları, mahkemeler ve benzer sosyal kurumlardaki görevlilerle ilgili önemli bilgiler içeriyor olması bu defterleri şehir tarihi çalışmaları için önemli hale getirmektedir. Hurûfât Defterleri'nde, taşradaki kurumlarda yer alan görevlilerin atamaları ve azledilmeleriyle ilgili gerekçeli bilgilerin bulunması Osmanlı vakıf müessesesinin işleyişiyle ilgili değerlendirmelere de imkan tanımaktadır (Tunç, 2019b: 34).

Osmanlı taşrasıyla ilgili değerli bilgiler içeren bu defterler özelde Adıyaman ile ilgili de çok değerli bilgiler içermektedir. Hurûfât Defterleri serisinden 537, 538, 539, 539.51a, 542, 543, 548, 565, 567, 568, 1058,

4 Hurufat Defterleri ile ilgili bazı araştırmalar için bk. Beyazıt (2013); Özlü (2008); Alkan (2010); Demirtaş (2012); Arıcı (2014); Arvas (2011); Öntuğ (1999); Şanlı (2010); Tunç (2017; 2018; 2019); Çal (2001); Öge (2010); Yıldız (2010); Temel (2008); Eser (2011); Baykara (1990).

1074, 1076, 1077, 1080, 1082, 1083, 1084, 1090, 1093, 1094, 1095, 1096, 1097, 1099, 1100, 1119, 1133, 1139, 1140, 1142, 1143, 1144, 1158, 1159 numaralı defterlerde Adıyaman'daki vakıflar ve vakıf kurumlarıyla ilgili bilgiler mevcuttur.

1. Adıyaman'daki Vakıf Kurumları

Yavuz Sultan Selim döneminde Osmanlı hâkimiyetine giren Adıyaman, gerek Osmanlı öncesinden kalmış gerekse Osmanlı döneminde kurulmuş birçok vakfa ve vakıf kurumuna ev sahipliği yapan bir şehirdir.⁵ Hısn-ı Mansur, Behisni, Gerger, Kâhta ve Samsat kazalarından oluşan Adıyaman'daki bu kazalardan Hısn-ı Mansur ve Behisni, vakıf eserleri bakımından diğer kazalara göre daha zengindir. Söz konusu kazaların her biri Ortaçağ boyunca siyasi ve askerî politikalarda önemli roller oynamış kalelere sahip şehirler olmasına rağmen, 18. yüzyıla gelindiğinde başta Samsat olmak üzere Kâhta ve Gerger kazalarının eski önemlerini yitirmeye başladıkları görülür. Hısn-ı Mansur kazasının alaybeylik özelliğine sahip olması ve Behisni kazasının da Maraş Eyaleti'nde önemli idarî görevler üstlenmiş olan Rişvanzâdelere ev sahipliği yapması gibi sebeplerle önemlerini muhafaza etmişlerdir. İdarî yapılanmada önemlerinin artması bu kazaların iktisadî ve toplumsal yapısında da gelişmeleri beraberinde getirmiştir. Bu durum aynı zamanda söz konusu kazaların vakıflar ve vakıf kurumları bakımından da gelişmesinin önünü açmıştır (Tunç, 2019a: 80-137) Nitekim bu kazalardaki vakıf kurumu sayısındaki artışı Hurûfât Defterleri'nden tespit etmek mümkündür. Hurûfât Defterleri'nde yer alan bilgiler ışığında Hısn-ı Mansur kazasında 73, Behisni kazasında 145, Kâhta kazasında 31, Gerger kazasında 23 ve Samsat kazasında 8 vakıf kurumu ile ilgili bilgilere ulaşılır. Böylece 17. yüzyıl sonlarında 19. yüzyıl ortalarına kadar Adıyaman'da 280 vakıf kurumu bulunduğu tespit edilmiştir. Bu sayıya, söz konusu kazalara bağlı nahiye ve köylerde yer alan vakıf kurumları da dahil edilmiştir (Bk. Tablo-1).

Tablo 1. Adıyaman'da bulunan vakıf kurumları ve sayıları

Vakıf Kurumları	Hısn-ı Mansur	Behisni	Gerger	Kâhta	Samsat	Toplam
Cami ve Mescitler	39	123	21	24	8	215
Medreseler	4	8	-	-	-	12
Mektepler	1	5	-	-	-	6
İmarethâneler	-	-	1	-	-	1
Tekke ve Zaviyeler	19	6	1	7	-	33
Türbeler	7	-	-	-	-	7
Çeşmeler	1	2	-	-	-	3
Gasilhâneler	1	-	-	-	-	1
Hanlar	1	1	-	-	-	2
Toplam	73	145	23	31	8	280

1.1. Vakıf kurumlarında yaşanan sıkıntılar

Hurûfât Defterleri'nde Hısn-ı Mansur, Behisni, Gerger, Kâhta ve Samsat kazalarında yer alan vakıf kurumlarıyla ilgili 4.045 görev tevcihi tespit edilmiştir.⁶ Bu tevcihler içinde vakıf görevlilerinin ataması, azli ve beratının yenilenmesiyle ilgili hükümler ilk sırada gelir. Vakıf kurumlarına yeni görevli atamasını gerektiren sebepler incelendiğinde ise, en başta gelen sebep vefattır. Vakıf görevlisinin azledilmesini gerektiren sebeplerin başında, vakıf görevini haksız bir şekilde elde etmiş olma, görevini veya görevli olduğu vakfın bulunduğu yerleşim yerini terk ederek başka bir diyara gitme ve orada ikamet etme gibi

5 16. yüzyılda Adıyaman vakıfları ile ilgili bk. Mehmet Taştemi, XVI. Yüzyılda Adıyaman (Hısn-ı Mansur, Behisni, Gerger, Kahta) Sosyal ve İktisadî Tarihi, TTK. Yay., Ankara 1999; Ersin Gülsoy, Mehmet Taştemi, Vakıf ve Mülk Defteri, TTK. Yay., Ankara 2007.

6 Hurûfât Defterleri'nde yer alan esnaf şeylerinin ataması, bağ ve bahçelerin sulanmasından sorumlu şeyhlerin ataması, mahkemelerde görevli olan katip, muhızır ve muhızırbaşı atamaları gibi hükümler bu sayıya dahil edilmemiştir.

sebeplerin ön planda olduğu görülür. Bu sıkıntıların yanı sıra vakıf görevlilerinin yaptıkları usulsüzlükler, görevi kötüye kullanmaları, liyakatsiz olmaları, göreve karşı ilgisizlikleri gibi durumlara da sıklıkla rastlanır. Bu sıkıntıların yanı sıra görevli kişinin zorbalık yapması, sahte berat sahibi olması, vakıf görevi dışında başka bir işle meşgul olması, aynı anda iki vakıfta görevli olması gibi sıkıntılara da rastlanır (Bk. Tablo 2).

Tablo 2. Vakıf Kurumlarında Görevli Değişimleri ve Berat Yenilemeyle İlgili Sayısal Veriler

Adıyaman'da Bulunan Vakıf Kurumlarında Görevli Atama Sayısı ve Nedenleri									
Görevli Değişim Nedenleri	1691-1699	1700-1719	1720-1739	1740-1759	1760-1779	1780-1799	1800-1819	1820-1839	Toplam
Ölüm	11	173	201	263	273	435	119	123	1.598
Berat yenileme (tecdid)	12	68	54	326	226	12			698
Görevli ihtiyacı	8	127	81	55	98	77	25	2	473
Feragat	6	60	52	61	65	98	27	14	383
Göreve müdahale	17	88	90	79	49	15	17	3	358
Terk-i hizmet		29	39	26	30	12	9		145
Azil		33	47	16	10	4			110
Zayi etme		10	12	14	13	12	29	3	93
Terk-i diyar		7	17	10	8	1	3		46
Beratin olmaması		14	9	7	6	2		1	39
Liyakatsizlik (cahil, nâ-ehil)		4	10	7	3	1			25
Yevmiyenin artırılması		1	11	7	4				23
Hizmette kusur			4	2	4		1		11
Cemaatin razı olmaması			5	3	2				10
Yaşlılık, hastalık, âmâlık			2		7		1		10
Görevi kötüye kullanma		1	2	2	1	1			7
Müttegallibeden olma (zorba)		1	2	1	1				5
Ehl-i ticaretten olma			4		1				5
İki vakıfta görevli olma		1	1						2
Zina yapmış olma			1						1
Sahte belgeye sahip olma			1						1
Yaşın küçük olması				1					1
Sehven atamanın iptali				1					1
Toplam	54	617	645	881	801	670	231	146	4.045

Adıyaman'da bulunan vakıf kurumlarında yaşanan görevli değişimleriyle ilgili tespit edilen 4.045 hükmün 698 tanesi, beratların yenilenmesiyle ilgilidir. Bu doğrultuda vakıf kurumlarına yapılan atamalarla ilgili değerlendirmede bu 698 hüküm hariç tutulmuştur. Böylece vakıf kurumlarına atama yapılmasını içeren hüküm sayısı 3.347'dir. Bu 3.347 hükmün içerisinde 869 tanesi yani %26'sı vakıf kurumlarında yaşanan sıkıntılarla ilgilidir. (Bk. Tablo 3). 869 hüküm içerisinde vakfın işleyişine doğrudan zarar veren hüküm sayısı ise 737'dir. Yani tüm atama hükümleri içerisinde vakfın işleyişinin bozulmasından kaynaklanan atamalar yaklaşık %22'dir. Bu hükümler içerisinde vakıf görevlilerine veya vakfa zarar verdiği gerekçesiyle görevden alınanların (*gadr itmekle ref'inden*) sayısı 358'dir. Bu sayı tüm atamaların %10,7'sini oluşturur. Bu oranın Adana'da %9,73 olduğu (Alkan, 2014; 105) dikkate alınacak olursa Adıyaman'da yaşanan sıkıntıların, aslında memleketin birçok bölgesinde benzer bir şekilde ve oranda yaşandığı söylenebilir. Adıyaman geneli için verilen bu oran Hısn-ı Mansur (Adıyaman) kazasında %12,6 ve Behisni (Besni) kazasında %9,3'tür.⁷ Adıyaman'da yaşanan sıkıntılar kendi içinde değerlendirildiğinde Hısn-ı Mansur

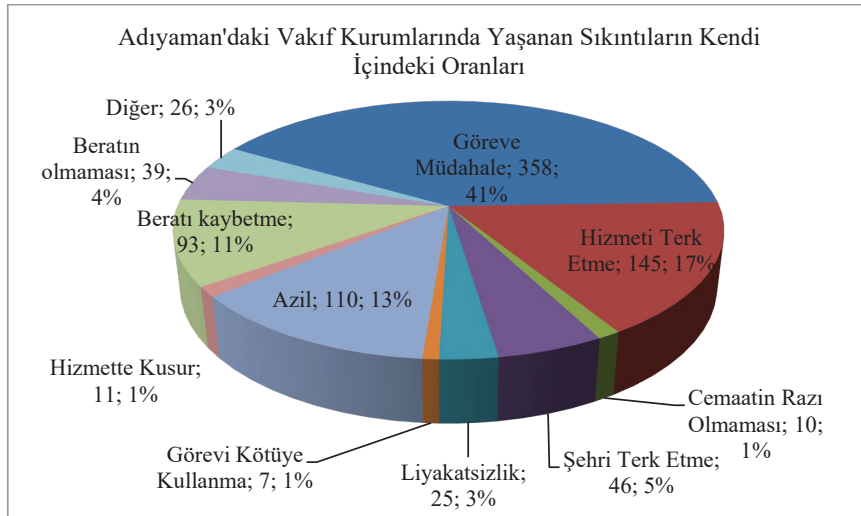
7 Göreve müdahale olaylarına Hısn-ı Mansur kazasında toplam 1.609 (berat yenileme hariç) hüküm içerisinde 203 kez, Behisni kazasında ise toplam 1.500 hüküm içerisinde 140 kez rastlanmıştır.

kazasında bu tür vakalara daha sık rastlandığı görülür. Nitekim Hısn-ı Mansur kazasındaki vakıf kurumu sayısının 73 ve Behisni kazasındakilerin ise 145 olduğu dikkate alınacak olursa, Hısn-ı Mansur kazasındaki durumun vahameti daha anlaşılır olacaktır.

Tablo 3. Vakıf Kurumlarında Yaşanan Sıkıntıların Görev Değişim Sebepleri İçindeki Oranı

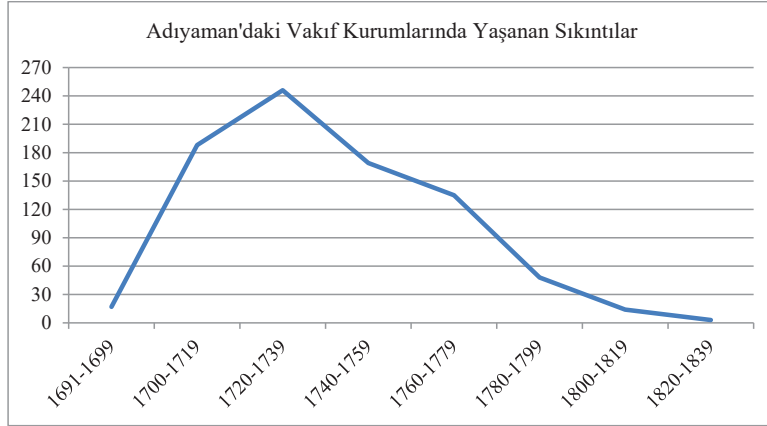
Vakıf Kurumlarında Yaşanan Sıkıntılar	Yüzdesi
Vakıf görevlilerine müdahale edilmesi	10,7
Görevlinin hizmeti terk etmesi	4,3
Görevlinin azledilmesi	3,3
Görevlinin beratını kaybetmesi	2,8
Görevlinin şehri terk etme	1,4
Görevlinin beratının olmaması	1,2
Görevlinin liyakatsiz olması (cahil, nâ-ehil olması)	0,8
Görevlinin hizmette kusur etmesi	0,3
Cemaatin görevliden razı olmaması	0,3
Görevlinin yaşlı, âmâ, mecnun, hasta olması	0,3
Görevlinin görevini kötüye kullanma	0,2
Görevlinin zina, eşkıyalık gibi suçlara bulaşması	0,2
Diğer	0,2
Toplam	26

Vakıf kurumlarında yaşanan sıkıntılar kendi içinde değerlendirildiğinde göreve müdahale olaylarının tüm sıkıntılar içerisinde %41, hizmeti terk etme hâdiselerinin ise %17 gibi yüksek bir orana sahip olduğu görülmektedir. Şehri terk etme hâdiseleri ise vakıf kurumlarında yaşanan sıkıntılar içerisinde %5'lik bir oranla dikkat çekmektedir. Bunların yanı sıra görevden azledilme %13, beratın olmaması veya kaybedilmesi %15, görevlilerin vazifelerinde liyakatsiz olması %3, görevlilerin hizmette kusurunun bulunması, cemaatin görevli kişilerden memnun olmaması, görevlilerin vazifelerini kötüye kullanması gibi sebepler ise %1'er oranıyla grafikte yerini almıştır. Bunların yanı sıra zinâ yapmış olma, sahte belgeye sahip olma, zorba ve mütegalibeden olma gibi hâdiselere rastlanma oranı %3'tür (Bk. Grafik-1).

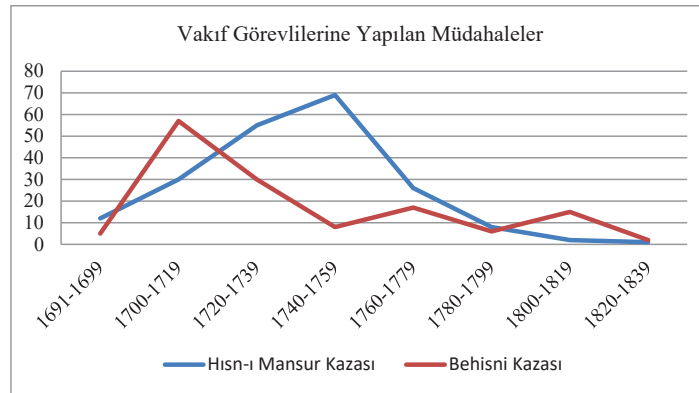
Grafik 1. Vakıf kurumlarında yaşanan sıkıntıların kendi içindeki oranları

Vakıf kurumlarında yaşanan sıkıntılar dönemsel olarak değerlendirildiğinde ise 18. yüzyılın başlarından ortalarına kadar sıkıntılarının daha çok olduğu dikkat çeker. 18. yüzyılın ilk yarısında en çok yaşanan sorunlar; vakıf görevlilerinin görevlerini ele geçirme girişimleri, göreve yapılan müdahaleler, hizmeti terk etme hadiseleri ve görevden azledilme hadiseleri yer alır. 18. yüzyılın ikinci yarısında, özellikle son çeyreğinde vakıf kurumlarında yaşanan sıkıntılarda ciddi bir azalma söz konusu olmuş ve bu azalma 19. yüzyılın ilk yarısında da devam etmiştir (Bk. Grafik 2).

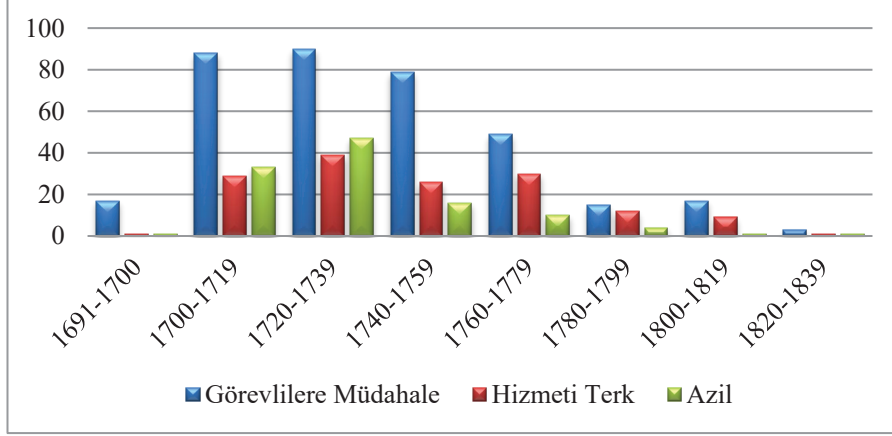
Grafik 2. Adıyaman'daki vakıf kurumlarında yaşanan sıkıntılar

Vakıf kurumlarında yaşanan sıkıntılar içinde en çok rastlanan ve vakıf kurumlarının işleyişine en büyük zararı veren hadiseler, vakıf görevlilerine yapılan müdahaleler ve vakıf görevini haksız bir şekilde ele geçirme girişimleridir. Hısn-ı Mansur ve Behisni kazaları bu bakımdan karşılaştırıldığında 18. yüzyılın ilk yarısında iki farklı durumun yaşandığı görülmektedir. Hısn-ı Mansur kazasında 18. yüzyılın başlarında 30 civarı göreve müdahale hadisesi yaşanmışken, 1720-1739 arasında bu sayı 55'e, 1740-1759 arası dönemde ise 69'a yükselmiştir. 18. yüzyılın ikinci yarısında ise büyük bir düşüş yaşanmış ve 1760-1779 arası dönemde 26'ya, 1780-1799 arası dönemde 8'e, 1800-1819 ve 1820-1839 arası dönemde ise 2'ye düşmüştür. Behisni kazasında, 18. yüzyılın ilk yarısı için tam tersi bir durum söz konusudur. 1700-1719 arası dönemde vakıf görevlilerine müdahale ile ilgili 57 hadise yaşanmışken 1720-1739 arası dönemde bu sayı 30'a, 1740-1759 arası dönemde 8'e düşmüştür. 1760-1779 arası dönemde bir miktar artış söz konusu olmuş ve sayı 17'ye yükselmiş; ancak 1780-1799 arası dönemde yeniden düşüş yaşanmış ve hadise sayısı 6'ya düşmüştür. Ancak 1800-1819 arası dönemde bu tür hadiselerde bir miktar artış yaşanmış ve hadise sayısı 13'e yükselmiştir. 1820-1839 arası dönemde ise bu sayı 2'ye düşmüş ve bitme noktasına gelmiştir (Bk. Grafik 3).

Grafik 3. Hısn-ı Mansur ve Behisni vakıf görevlilerine yapılan müdahaleler

Hısn-ı Mansur ve Behisni kazalarındaki vakıf kurumlarında yaşanan sıkıntılar içinde Adıyaman genelinde olduğu gibi vakıf görevlilerine müdahale, görevden azledilme ve görevi terk etme hadiseleri en sık rastlanan hadiselerdir. Bu hadiseler Hısn-ı Mansur ve Behisni bağlamında değerlendirildiğinde Adıyaman genelindeki eğilime benzer bir durumun söz konusu olduğu görülmektedir. Bu üç hadiseye 18. yüzyılın ilk yarısında daha sık rastlanırken 1760'lerden itibaren hadiselerde azalma söz konusu olmuş ve 18. yüzyılın son çeyreğinde hadiseler ciddi oranda azalmıştır (Bk. Grafik 4).

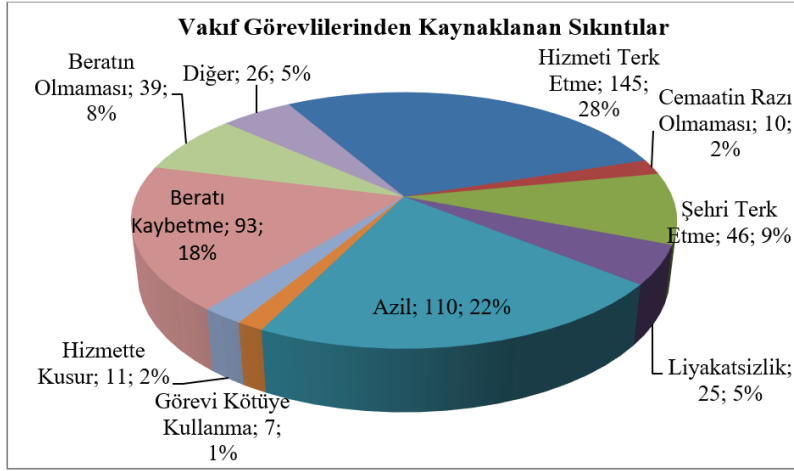

Grafik 4. Hısn-ı Mansur ve Behisni vakıf görevlilerine yapılan müdahaleler

Hısn-ı Mansur, Behisni, Gerger, Kâhta ve Samsat kazalarındaki vakıf kurumlarında yaşanan sıkıntılar kendi içinde değerlendirmeye tabi tutulduğunda en çok vakıf kurumuna sahip olan Behisni'de, Hısn-ı Mansur kazasına göre daha az sıkıntıya rastlandığı görülür. Hısn-ı Mansur kazası ise söz konusu kazalar içerisinde vakıf kurumu sayısı bakımından ikinci sırada yer almasına rağmen yaşanan sıkıntılar bakımından ilk sırada yer alır.

1.2. Vakıf görevlilerinden kaynaklanan sıkıntılar

Vakıf görevlilerinden kaynaklanan sorunlar; "terk-i hizmet, terk-i diyâr (celâ-yı vatan), nâ-ehil ve câhil olma, ehl-i ticâretten olma, zinâ ehlinden olma, iki farklı vakıfta görev yapıyor olma, zorba ve mütegalibeden olma" gibi tanımlamalarla ifade edilir. Vakıf kurumlarındaki görevlilerin bu tanımlamalarla ifade edildikleri aziller incelendiğinde, terk-i hizmet olarak nitelenen ve bu sebepten dolayı azledilen görevli sayısı 145'tir. Hizmetini terk edenlerin 46'sı Adıyaman'ı da terk etmişler ve başka bir şehre yerleşmişlerdir. Vakıf görevlilerinden 110 kişinin görevinden azil sebebi ise bilinmemektedir. Vakıf görevlileri içerisinde nâ-ehil, câhil şeklinde tanımlanan liyakatsiz kişilerin sayısı ise 25'tir. Bunların yanı sıra 7 kişinin görevini kötüye kullanmaları, 11 kişinin hizmetlerinde kusurlu bulunmaları, 10 kişinin cemaatin razı olmaması, 10 kişinin yaşlı, hasta veya engelli olması, 1 kişinin yaşı küçük olması, 2 kişinin ticaretle uğraşmaları, 2 kişinin zina yapmaları, 2 kişinin farklı vakıflarda görevli olmaları, 1 kişinin sahte belgeyle görev yapması ve 5 kişinin de zorba ve mütegalibeden olmaları sebebiyle görevlerinden alındıkları ve yerlerine başka kişilerin atandıkları müşahede edilmektedir (Bk. Grafik-5).

Grafik 5. Vakıf görevlilerinden kaynaklanan sıkıntıların kendi içindeki oranı

Vakıf görevlilerinden kaynaklanan sıkıntılar içerisinde görevi veya şehri terk etme durumlarından kaynaklanan sorunlara sık bir şekilde rastlanır. 17. yüzyıl sonlarından 19. yüzyıl ortalarına kadar vakıf görevlilerinin görevlerini terk etme hâdiselerine 145 kez rastlanırken, şehri terk etme hâdiselerine 46 kez rastlanır. Bu tür durumlar; “(...) olan (...) terk-i hizmet idüb” (VGMA.d. 1083: 295), “...nâm kimesne hizmet-i lâzimesinde tekâsül idüb ol-vechle terk-i hizmet itmeğın...” (VGMA.d. 1090: 14), “nâm kimesne, terk-i hizmet ve celâ-yı vatan idüb” (VGMA.d. 1076: 48) ifadeleriyle zikredilmektedir. Hizmetini ve şehri terk eden kişiler, görevlerinden azledilir ve yerlerine başka kişiler atanırdı.

Vakıf görevlilerinden kaynaklanan sorunlar, mahalle ahali veya cemaat tarafından kadıya haber verilir, kadı efendinin durumu araştırması sonucunda söz konusu şikayet haklı bulunursa görevinde kusurlu olan kişi görevinden alınır ve kadı arzıyla yerine ahalinin veya cemaatin benimseyeceği bir kişi atanırdı. Belgelerde bu durum *muhtar-ı cemâ’at* şeklinde ifade edilirdi. Hısn-ı Mansur kazasında Şeyh Muhyiddin ibn-i Arabî Câmîi’nde cuma müezzini olan Salih isimli kişi görevinde ehil olmadığı ve hizmetini hakkıyla edâ etmediği gerekçesiyle cemaat tarafından Hısn-ı Mansur Kadısı Mevlana Hacı Mustafa Efendi’ye şikayet edilmiştir. Bunun üzerine Kadı Efendi, Salih isimli bu kişiyi görevinden almış ve yerine 1757 yılında Hüseyin Halife isimli kişiyi atamıştır (VGMA.d., 1090: 14). Benzer bir hadise yine Hısn-ı Mansur kazasında Câmîi’-i Kebir’de (Alaüddevele Câmii) yaşanmıştır. Caminin ferraşı olan Mustafa isimli kişi, *erzel-i namûsdan olub câmîi’-i mezbûrun eşyâsın zâyi’ ve telef birle edâ-yı hizmet eylemeyüb ve diyâr-ı âhara sâîlik ile gidüb yerine vekîli dahi kendü gibi hân-i vakf ve gadr olduğunu cemâ’ati meclis-i şer’ide (mahkeme) haber vormeleriyle görevinden alınmış ve yerine, 1747 yılı başlarında, muhtar-ı cemâ’at olan Şeyh Ebubekir Halife isimli kişi atanmıştır (VGMA.d., 1100: 168). Benzer örneklere sık bir şekilde rastlanması görevlilerin azledilme süreçlerini ve yerlerine atama yapılırken nasıl bir yol izlendiğini ve hangi vasıflara sahip kişilerin göreve seçildiğini göstermesi bakımından dikkate değerdir.*

1.3. Vakıf Görevlilerine Müdahale Edilmesiyle Yaşanan Sıkıntılar

Vakıf görevlilerine yapılan müdahalelerle ilgili yaşanan sıkıntılar, daha çok 1700’lerden 1760’lara kadar görülmekte olup, toplam 3.347 hüküm içerisinde 358 hüküm vakıf görevlilerine yapılan müdahale ve buna benzer usulsüzlüklerle ilgilidir. Bu sayı tüm hükümler içerisinde %10,7’lik bir orana tekabül eder. Vakıf görevlilerine yapılan müdahaleler; “...bir vechile kusuru yoğ iken ecânbiden (...) hilâf-ı inhâ bir tarikle kendi üzerine berât itdirüb, külli gadr itmekle...” (VGMA.d. 1094: 187), “...hidmet-i lâzimesin edâ

ve müceb-i azl ider hâli yoğ iken ecânibden (...) bir takrib ile ma'zûl kâdî efendiden bir beyaz ahz idüb hitâbet-i mezbûre mezbûr (...) ref'inden kendi üzerine berât itdirüb ba'dehû hilesinden nâşi..." (VGMA.d. 1096: 165), "kusuru yoğ iken bazı kimesneler müdâhale itmekle" (VGMA.d. 1133: 225), "..berât-ı şerîfimle hâlâ üzerinde ve hizmetinde olub dahl olunmak icâb itmez iken âherden (...) ve (...) nâm kimesneler askerî berâtıyla alduk deyu müdâhale ve te'addî üzere oldukların bildirüb..." (BOA.A.ŞKT.d. 71: 423) gibi ifadelerle belirtilmektedir. Bu tür haksız müdahalelerde sahte berat düzenleyerek müdahalenin önünü açan kadı ve naiplere rastlanması Osmanlı taşrasında hukukî alanda birtakım usulsüzlüklerin yaşandığını göstermektedir. 1725 yılında Hısn-ı Mansur kazasında mazul kadının arzıyla yapılan bir atama (VGMA.d., 1119: 24) ve 1787 yılında Behisni kazasında yine mazul kadı arzıyla yapılmış bir atama (VGMA.d., 1077: 67) gerçekleşmiştir. Ancak 17. yüzyıl sonlarından 19. yüzyıl ortalarına kadarki bir sürede gerçekleşmiş olan 3.347 atama içerisinde kadınların usulsüzlüğü sebebiyle yapılmış atama sayısının üç tane olması kadınlardan kaynaklanan usulsüz atamaların çok sınırlı olduğunu gösterir.

Vakıf görevlerini ele geçirme girişiminde bulunup haksız bir şekilde göreve gelen kimi kişiler ise çeşitli kesimlere istinaden yerini bir süreliğine korumayı sağlamışlardır. Eslemez Bey Medresesi'nde muid olan Ebubekir isimli kişi, *erâzil, eşhâs ve cehele-i nâsdan olduğundan başka leylem ve nehâren fîsk u fücûru mürtekib ve dâima eşkıyâ ve süfehâ ile env'î fesâd ile meks olmağla sefâhati ve huşûneti sebebiyle medrese talebelerinin ilimden yoksun ve perişan olmalarına sebep olmuştur. Ebubekir'in bu olumsuz faaliyetleri sebebiyle ahali durumu şikayet etmek istese de Ebubekir isimli bu kişi *ba'zı zalemeye istinâdi sebebiyle hükkâm ve nüvvâb efendiler dahi ref'ini i'lâmdan havf u haşyet üzere olub çevresine korku salmakta ve kadınların dahi kendisini görevden almalarına mani olmaktadır. Ebubekir'in yaptığı bu tür hareketler sebebiyle hakkında şikayette bulunulmuş ve bunun sonucunda Ebubekir görevden alınmış ve 1774 yılında Behisni naibi arzıyla yerine Hamza ve Mustafa isimli kişiler atanmıştır* (VGMA.d., 1084: 47).*

1.4. Vakıf Binalarıyla İlgili Yaşanan Sıkıntılar

Vakıf binalarıyla ilgili yaşanan sıkıntılar daha çok vakıf görevlisi olan mütevellî, zaviyedâr veya türbedarların görevlerinde ehil olmamaları, görevlerini hakkıyla eda etmemeleri gibi sebeplerle yaşanmaktadır. Vakıf binalarının bakım ve onarımının yapılmaması bu binaların yıkılmaya yüz tutmalarına sebep olmaktadır. 1743 yılında Hısn-ı Mansur kazasında Câmi'-i Kebir'in mütevellîsi olan Abdulfettah isimli kişi hizmetini ve Hısn-ı Mansur kazasını terk ederek başka bir diyara gittiği için cami harabe hale gelmiştir. Yine aynı sene Hısn-ı Mansur kazasına bağlı Zey köyünde bulunan Şeyh Abdurrahman Erzincanî Zaviyesi'nin zaviyedârları olan Seyyid Abdurrahman ve Ömer isimli kişiler zaviyenin harabe hale gelmesine sebep oldukları için azledilmişlerdir (VGMA.d. 1100: 165). 1778 yılında Hısn-ı Mansur kazasında bulunan Eslemez Bey Medresesi'nin mütevellîsi olan Ebubekir isimli kişi hizmetini hakkıyla eda etmediği ve kusuru olduğu için medrese hanelerinin harap olmasına sebep olmuştur. Yine aynı yıl Ramazan Ağa Câmi'i'nin mütevellîsi olan Hasan hizmetini terk ettiği için cami, harabe hale gelmiştir (VGMA.d. 1096: 165). Benzer hadiseler farklı yıllarda da yaşanmıştır. Vakıf binalarının harabe hale gelmesine sebep olan kişiler görevlerinden azledilerek yerlerine görevini hakkıyla eda edebilecek kişiler atanmıştır.

Sonuç

18. yüzyıl, Osmanlı Devleti'nde değişim ve dönüşümlerin yaşandığı, savaşların olumsuz etkilerinin görüldüğü ve iç sıkıntılarının devam ettiği bir dönemdir. Bu dönemde yaşanan bu değişim ve dönüşümler idarî, iktisadî, askerî ve toplumsal alanlarda sıkıntılara sebep olduğu gibi, toplumsal ve iktisadî bir hüviyete sahip olan vakıf kurumlarında da hissedilmiştir. Adıyaman'daki vakıf kurumlarında yaşanan sıkıntılar, bu durumu yansıtmaları bakımından dikkate değerdir. Vakıf kurumlarında yaşanan sıkıntılar içerisinde

vakıf görevlilerine yapılan müdahalelerin sıklığı ve dönemsel olarak bu sayıda artış ve azalışlar görülmesi taşradaki otorite boşluğunu ve devletin taşrada tam güvenliği ve huzuru sağlayamadığını göstermesi bakımından önemlidir. Nitekim 1700'lerin başından 1760'lara kadar vakıf kurumlarındaki görevlilerden kaynaklanan sıkıntılarda ve görevlilerin vazifelerini ele geçirme teşebbüsünden kaynaklanan sıkıntılarda artış olduğu görülür. Bu tür hadiselerin sıklıkla yaşandığı bu dönemde görevi ve şehri terk etme hadiselerine de sık bir şekilde rastlanması şehir hayatında birtakım sıkıntıların yaşandığını ve ahalinin geçim sıkıntısı yaşadığını düşündürür. 1760'lardan 1840'lara kadar ise hem vakıf görevlilerine yapılan müdahalelerde hem de vakıf görevlilerinin vazifelerini ve şehri terk etme hadiselerinde önemli ölçüde bir azalma yaşanması taşrada güvenliğin sağlandığını ve yaşam standartlarında iyileşmenin olduğunu düşündürmektedir. Yine 18. yüzyılın sonlarına doğru vakıf görevlilerinin değişimindeki ölüm ve feragat hadiselerinin çokluğu dikkat çekicidir.

Vakıf görevlilerine müdahale edildiği durumlarda ve görevlinin vazifesini haksız bir şekilde elde etme girişimlerinde bu tür teşebbüste bulunanların çok sayıda olmamakla birlikte kadı veya naiplerle işbirliği yaptığı olaylara da rastlanmaktadır. Bununla birlikte, vakıf görevlilerine müdahale eden bazı kişilerin askerî sınıf mensuplarından aldıkları destekle bu tür teşebbüslerde bulunmaları taşrada askerî sınıf mensuplarının usulszlklerini göstermesi bakımından önemlidir.

Kaynaklar

A. Arşiv Belgeleri

a) Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi (VGMA)

Hurûfât Defterleri (HD): 537, 538, 539, 539.51a, 542, 543, 548, 565, 567, 568, 1058, 1074, 1076, 1077, 1080, 1082, 1083, 1084, 1090, 1093, 1094, 1095, 1096, 1097, 1099, 1100, 1119, 1133, 1139, 1140, 1142, 1143, 1144, 1158, 1159.

b) Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı (BOA)

Atık Şikâyet Defterleri (A.ŞKT): 71.

B. Araştırma-İnceleme Eserler

Alkan, Mustafa (2007). "Osmanlı Vakıf Sisteminde Bozulma Üzerine Bazı Düşünceler". *Türk Dünyası Araştırmaları*, (166), 67-83.

_____ (2010). "Türk Vakıf Tarihi Araştırmaları Açısından Hurufat Defterleri: Adana Örneği". *XV. Türk Tarih Kongresi-Kongreye Sunulan Bildiriler*, (C.IV/I), Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 825-842.

_____ (2014). *Adana Vakıfları - İnsan, Vakıf ve Şehir*. Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara.

Arıcı, Raziye (2014). *Menteşe Sancağı'na Bağlı Meğri (Fethiye) Kazası ve Köylerinin Hurufat Defterleri*, Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Konya.

Arvas, Necibe (2011). *Hurufat Defterlerine Göre Bursa (1695-1750)*, Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa.

Barkan, Ömer Lûtfi (1953). "Osmanlı İmparatorluğu "Bütçe"lerine Dâir Notlar". İstanbul Üniversitesi, İktisat Fakültesi Mecmuası, (C.15, S.1-4), İstanbul, 238-250.

_____ (1953). "H. 933-934 (M. 1527-1528) Malî Yılına Ait Bir Bütçe Örneği", İstanbul Üniversitesi, İktisat Fakültesi Mecmuası, (C.15, S.1-4), İstanbul, 251-329.

Baykara, Tuncer (1990). *Osmanlı Taşra Teşkilatından XVIII. Yüzyılda Görev ve Görevliler (Anadolu)*. Vakıflar Genel Müdürlüğü Yay., Ankara.

Berki, Ali Himmet (1965). "Vakıfların Tarihi, Mahiyeti, İnkişafı ve Tekamülü, Cemiyet ve Fertlere Sağladığı Faideler". *Vakıflar Dergisi*, (6), Ankara, 9-13.

Berki, Şakir (1965). "Vakıfların Gördüğü Çeşitli Hizmetler". *Vakıflar Dergisi*, (6), Ankara, 85-91.

Beyazıt, Yasemin (2013). "Hurufat Defterlerinin Şehir Tarihi Araştırmalarındaki Yeri". *History Studies*, (C.5, S.1), 39-69.

Çal, Halit (2001). "Hurûfât Defterlerine Göre 19. Yüzyılda Küre Kazası". *Prof. Dr. Zafer Bayburtoğlu Armağanı Sanat Yazıları*. Kayseri, 125-166.

Demirtaş, Hasan (2012). "Vakıf Araştırmalarında Kaynak Olarak Hurûfât Defterleri: Kangırı Örneği". *Vakıflar Dergisi*, (37), 47-92.

Eser, Mevlüt (2011). *Hurufat Defterlerine Göre Ermenek*. Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Konya.

Gülsoy, Ersin, Taştemiş, Mehmet (2007), *Vakıf ve Mülk Defteri*. TTK. Yay., Ankara.

İnalçık, Halil (2003). "Mehmet II". *DİA*, (C.28), Ankara, 395-407.

Koçi Bey (1985). *Koçi Bey Risâlesi*. Sad.: Zuhuri Danışman, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay., Ankara.

- Kunter, Halim Baki (1938). "Türk Vakıfları ve Vakfiyeleri Üzerine Mücmel Bir Etüd". *Vakıflar Dergisi*, (1), Ankara, 103-129.
- Öge, Ahmet (2010). *Hurufat Defterlerinde Niğde-Bor*, Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Konya.
- Öntüğ, Mustafa Murat (1999). "Hurûfât Defterlerine Göre Uşak'taki Eğitim Müesseseleri (1702- 1824)", *Afyon Kocatepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (3), 149-171.
- Özlu, Zeynel (2008). *XVIII. ve XIX. Yüzyıllarda Karadeniz'de Bir Kıyı Kenti: Akçakoca*. Yeditepe Yay., İstanbul.
- Selçuk, Furuzan (1965). "Vakıflar (Başlangıçtan 18. Yüzyıla Kadar)". *Vakıflar Dergisi*, (6), İstanbul, 21-29.
- Söylemez, Faruk, Tunç, Muhammet Nuri (2017). "18. Yüzyılda Behisni'de Camiler ve Cami Görevlileri". *Kilis 7 Aralık Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (C.7, S.14), Kilis, 60-87.
- Şanlı, Ahmet (2010). *Hurûfât Defterlerine Göre Ayıntâb Kazası'ndaki Vakıfların İşleyişi ve Yönetimi*. Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Kırıkkale.
- Taştemir, Mehmet (1999). *XVI. Yüzyılda Adıyaman (Hisn-ı Mansur, Behisni, Gerger, Kahta) Sosyal ve İktisadî Tarihi*. Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara, 310s.
- Temel, Eşref (2008). *Hurufât Defterleri'ne Göre Aksaray Kenti Klasik Eğitim Kurumları (XVIII.-XIX. Yüzyıllar Arası)*. Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Konya.
- Tunç, Muhammet Nuri (2019a). *18. Yüzyılda Adıyaman (Hisn-ı Mansur, Behisni, Gerger, Kâhta ve Samsat) İdarî, Sosyal ve İktisadî Tarihi*. Kitabevi Yay., İstanbul.
- _____ (2018). "18. Yüzyılda Hisn-ı Mansur (Adıyaman) Kazasında Camiler ve Cami Görevlileri". *Tarih Okulu Dergisi*, (XXXIV), 279-306.
- _____ (2019b) *Hurûfât Defterleri'ne Göre Hisn-ı Mansur Kazası (Adıyaman)*, Kitabevi Yay., İstanbul.
- _____ Söylemez, Faruk (September 2018). "Hurûfât Defterlerine Göre 18. Yüzyılda Adıyaman'da Eğitim Faaliyetleri". *International Journal of History Studies*, (Volume 10, Issue 6), p. 191-214.
- Turgut, Vedat, *Osmanlı Kuruluş Coğrafyası'nda Vakıflar ve Şehirleşme (16. Yüzyıl-Bilecik ve Çevresi)*. Bilecik: Şeyh Edebali Üniversitesi Yayınları.
- Yediyıldız, Bahaeddin (1982a). "Vakıf Müessesesinin Türk Toplumundaki Rolü", *Vakıflar Dergisi*. (S.14), Ankara, 1-27.
- _____ (1982b). "Müessese-Toplum Münasebetleri Çerçevesinde XVIII. Asır Türk Toplumuna ve Vakıf Müessesesi". *Vakıflar Dergisi*, (15), Ankara, 23-53.
- _____ (1988). "Türk Kültür Sistemi İçerisinde Vakfın Yeri", *Vakıflar Dergisi*, (20), Ankara, 403-408.
- Yıldız, Pakize (2010). *Hurufât Defterlerine Göre Maraş Kazası*. Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Konya.
- Yüksel, Hasan (1992). "Vakıf-Müsadere İlişkisi (Şam Valisi Vezir Süleyman Paşa Olayı)". *Osmanlı Araştırmaları Dergisi* (XII), İstanbul, 399-424.